

УДК 94(477):930.1

Ю. А. Радіонова

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ М. М. АРКАСА В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ КОНТЕКСТІ

На підставі вивчення архівних джерел визначено тенденції та напрямки різнобічної громадської діяльності визначеного українського діяча, історика, композитора і засновника Миколаївського товариства "Просвіта" Миколи Миколайовича Аркаса. Висвітлено форми, зміст, особливості його суспільної роботи в історіографічному контексті на ниві динамічного розвитку і утвердження українського культурного середовища. Автором показані основні етапи вивчення поставленого питання в вітчизняній історіографії та вагомий внесок М. М. Аркаса в розвиток просвітницького руху в Миколаєві.

Ключові слова: М. М. Аркас, "Просвіта", Миколаїв, "Товариство прихильників української літератури, науки і мистецтва у Львові".

Громадська діяльність М. М. Аркаса не обмежувалася лише історичною спадщиною і музичною творчістю. Коло історичних документальних джерел красномовно свідчить, що громадсько-просвітницька діяльність стала найулюбленішою справою М. М. Аркаса, в ній глибоко розкрилися його цілеспрямована і колосальна енергія, організаційний талант, екзистенційна людська потреба, палка прихильність до української справи, бажання сприяти розвитку української культури, хист до втілення в життя національної ідеї.

Аналіз української історіографії життя та діяльності, творчої спадку М. М. Аркаса переконливо показав, що з-поміж десятків і сотень її дослідників, їх численних публікацій важко знайти таких, які б не зачіпали його громадсько-просвітницької діяльності – від монографій Л. С. Кауфмана, комплексної, узагальнюючої монографії В. П. Шварця, Т. В. Бундюченко, Ю. А. Ляшук (Радіонової), сотень статей і повідомлень дуже багатьох авторів до дисертаційних доробків, насамперед Т. В. Березовської, В. І. Андріяш, А. Г. Шарати, В.М. Гриценка, від найперших дослідників В. П. Бойченка, Д. Д. Кременя, М. О. Багмета, І. Ю. Берези, В.Д. Друмова, В. І. Нікітіна, О. В. Білюка, Л. В. Цимбал, Н. О. Рижевої, Є. О. Мельникова, до наймолодших – Ю. І. Гузенка, Т. В. Бундюченко, І. М. Шешунової, Н. Д. Колосовської, О. М. Караульної, Г. Б. Покуль, О.В. Мезінова, Л. Г. Рєви, Т. В. Серебрякової, С. І. Шевченка, Ю. А. Радіонової. І нема їх числа! А ще ж публікації О. О. Дмитренко, О. В. Будикіна, В. Ф. Кондрашова, Л. В. Старовойт, С. І. Водотики, П. В. Пирога, П. М. Тригуба, Л. С. Донця, В. П. Половця, І. І. Федькова, О. С. Кухар-Онишко, Г. Г. і І. Д. Черних, О.Д. Жовнер, В. М. Баденкової, Р. Д. Іванського, В. В. Степаненко, В. Г. Мірошніченка, С. С. Макарчука, О.М. Петренка, О. П. Макаренка, В. Ф. Іванова, С. І. Авраменка, В. М. Вашкевича, Л. В. Григор'євої, Н.В. Шевченко, С. В. Проня, О. П. Хаєцького, А. Л. Ситченка та ін.

Звісно, серед їхнього доробку є всілякі праці, обширні, й не дуже, розлогі і стислі, глибокі і поверхові. Однак їх єднає спільна мета: якнайглибше вивчити, усвідомити, зрозуміти й оцінити, широко пропагувати багатогранну спадщину земляка.

Однак, незважаючи на зазначені дослідження активної громадської діяльності М. М. Аркаса малодослідженими є зносини Аркаса з Науковим товариством імені Шевченка у Львові, і багатьма іншими організаціями, що мали на меті культурне і духовне відродження українського народу. Завдяки джерелам Державного архіву Львівської області вдалося з'ясувати, що М. М. Аркас був членом Товариства прихильників української літератури, науки і штуки у Львові. Це була перша за рахунком в Галичині українська організація, створена в 1898 році, що "має задачею причиняти ся до розвою української літератури, науки і штуки". Статут товариства зазначає:

§ 1. Товариство називається як: "Статут Товариства прихильників української літератури, науки і мистецтва у Львові"

§ 2. Місце пробування Товариства м. Львів

§ 3. Час тривання товариства необмежений

§ 4. Товариство має задачею причинятися як до розвою української літератури, науки і штуки

§ 5. До сеї цілі цілі мають служити і видавання видань періодичних і неперіодичних власних, чи підпірань тих, які проводяться з аналогічними цілями іншими інституціями, чи поодинокими особами; сприяння відчитів, вистав і представлень, розписувань, конкурсів, призначання премій і запомог

§ 6. Маєток Товариства складається з добровільних внесків (датків) членів і сторонніх осіб, доходів з видань, відчитів, вистав

§ 7. Членів Товариства вибирає відділ з осіб української народності, які показали прихильність до розвою української літератури, науки і штуки. Приймаючи вибір, вони приймають на себе обов'язок причиняти як по змозі до підпірання діяльності Товариства [1, арк. 1]

§ 19. Присутніми членами вважаються не тільки особи присутні, а й ті заграничні члени, які передадуть свій голос присутньому члену повідомивши про се Віділ. Один член може заступати лише одного неприсутнього члена

§ 21. Колиб Товариство перестало існувати не рiшивши про своє майно, то все воно переходить на Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, а з тим, щоб се останнє безпроволочно постарало ся заклати

нове Товариство прихильників української літератури, науки і штуки й передало тому майно попереднього Товариства" [1, арк. 2]

З Книги протоколів загальних зборів членів товариства та засідань його правління також відомо, що на I засіданні відділу 15 лютого 1904 р. серед присутніх М. Грушевського, І. Франка, Д. Мануха, І. Трута, М. Грушевської в довгій дискусії приступлено до імен членів товариства, а саме: Корінця Д., Гнатюкову О., Трут А., Чикаленко Є., Леонтовича В., Аркаса М., Семиренка В., Нечуй-Левицького Н., Житецького Н., Комарова М., артистів: Лисенка М., Красіцького Ф., різьбара: Галавінського, Шкрибляка В., Шкрибляка М. [2, арк. 2].

Слід зазначити, що прізвище Аркаса фігурує в нотатках Витягів з протоколів загальних зборів членів товариства та засідань його правління (манускрипти) 1904 – 1911 років поряд з Чикаленком, Нечуй-Левицьким, Леонтовичем, Семиренком, Лисенком, Левицьким та ін. [3, арк. 1].

Вже на звичайних зборах 14 листопада 1911 року Грушевський спершу зачитав протокол попередніх загальних зборів, зазначається, що голова і присутні повстанням з місць вшанування пам'яті померлих членів товариства Миколи Аркаса і Павла Житецького [2, арк. 12].

За наявності наведених фактів, можна вважати, що активна громадська позиція М. М. Аркаса, зносини з найкращими представниками тогочасної української інтелігенції, перебування в динамічному культурному середовищі надавали йому змогу артикулювати свої ідеї на благо українському народу, а зокрема заклали засади для створення в місті Миколаєві організації "Просвіти".

Великий, надзвичайно багатий фактичний матеріал про діяльність Миколаївської "Просвіти", її основні напрямки, форми, методи і засоби, зосереджені у фондах 206 і 468 Державного архіву Миколаївської області [4], Миколаївського обласного музею, у річних справах Українського Товариства "Просвіта" у Миколаєві на 1 січня 1907 і 1909 рр., що зберігаються у названому музеї та ін. [5]. Примірки останніх знаходяться також у фондах Державного архіву Миколаївської області [6, арк. 7; арк. 160].

Саме висока громадська діяльність М. Аркаса та його талант культурного діяча надали утвердженню української ідеї у Миколаєві професійної спрямованості. Так, з ініціативи М. М. Аркаса 6 січня 1907 р. в його оселі група ентузіастів вирішила створити в Миколаєві товариство "Просвіта". Тут же схвалено підготовлений Ю. Маковським його статут. А вже 16 лютого Миколаївську "Просвіту" було зареєстровано.

Статутом передбачалося наступне:

"§ 1. Товариство має на меті допомогти розвоєві української культури і першим чином просвіті українського народу його рідною мовою, працюючи в Миколаєві. § 2. Для цього Товариство має: а) видавати книжки, журнали, часописи і т. й. українською мовою, б) заводити свої книгозбірні, музеї, читальні, книгарні і т. й., в) споряджати публічні лекції і відкрити загально-просвітні курси, спектаклі, літературно-музичні вечори, концерти, вистави і т. й., г) заводити стипендії, школи, захист для дітей і дорослих, бюро праці і т. й., просвітні і добродійні заклади, д) оповіщати конкурси і премії за найкращі твори письменства, умілості.

§ 3. Засоби товариства складаються: а) з членських вкладок, жертвувань, відсотків з капіталів і прибутків від маєтків, відданів, підприємств товариства і т. й., б) зі зборів за вистави, концерти, відчити, спектаклі і т. й., що мають споряджатись Товариством на власну користь. § 4. Грошовими тратами Товариства порядкують Загальні Збори, або у тих межах, які визначають її Загальні Збори, або на підставі постанов тих зборів.

§ 5. Членами Товариства можуть бути повнолітні особи обох полів" [7, арк. 1-2].

На М. М. Аркаса випав основний тягар організаційної роботи: складання статуту, оформлення всіх необхідних паперів і документів. Історик і композитор, вся попередня діяльність якого була спрямована на піднесення самосвідомості народу через відродження власної історії і культури, розумів, що досягти цього можна лише через щоденну, скрупульозну, рутинну роботу.

В організаційній роботі, з якої починала Миколаївська "Просвіта", М. М. Аркас скористався листовними порадами фундатора Одеської "Просвіти" М. Ф. Комарова. Щиро поважаючи М. Ф. Комарова, його великий талант громадського діяча, М. М. Аркас просив поради щодо заснування і відкриття в Миколаєві товариства "Просвіта" в листі від 27 січня 1907 р.: "Я тепер дуже заклопотаний із цією справою і з упорядкуванням Шевченкових роковин, які хочемо справити цей рік якнайбучніше, користуючись відкриттям "Просвіти" [8, с. 97].

Нарешті, 25 лютого 1907 р. відбулося довгоочікуване відкриття Миколаївської "Просвіти", присвячене 93-річниці від дня народження Т. Г. Шевченка. Після паханіди за ним у Купецькому храмі (Різдяна, 10) у залі відділу Російського технічного товариства (Таврійська, 46, приміщення збереглося, тепер це вулиця Шевченка, 64) відбулися збори, на які прийшло зібралось близько 150 чоловік.

На початку цього урочистого дійства фундатор "Просвіти" Микола Миколайович Аркас виголосив українською мовою блискучу промову на захист прав українського народу, його національної культури, рідної мови, сміливо закликав наслідувати Кобзаря як борця за народну справу. Затим було прочитано Статут Товариства, за яким воно, будучи чужим до будь-яких політичних цілей, переслідує одне завдання – розвиток української культури, головним чином просвітництво українського народу його рідною мовою [7, арк. 43-45].

Далі було проведено запис у члени місцевої "Просвіти". Таких виявилось більше 150 чоловік. Серед них не тільки українці, але й люди інших, різних національностей. Як видно, Миколаївська "Просвіта", як і інші, з самого початку не обмежувалася вузькими національними рамками. Такий же толерантний критерій прийому до "Просвіт" порекомендував Аркас й представнику Одеського товариства "Просвіта" А. В. Ніковському.

На зборах було обрано Раду (правління) Товариства у складі: Аркас М. М. – голова, Крижанівський А.В. – товариш голови, Литвин Е. Т. – секретар, Гайдученко С. І. і Маковський Е. М. – члени Ради (правління), Скляр І. І. – скарбник. Кандидатами у члени правління обрані П. В. Дюмін, О. І. Кремнев, М. П. Местаргазі та М. П. Овчаренко. До ревізійної комісії увійшли Е. М. Маковський, П. А. Скляр, П. Г. Каракаєва.

Товариство мало чотири відділи: літературно-науковий очолив М. М. Аркас, артистично-музичний – Ю.М. Маковський, книгарні та книгозбірні – П. О. Андріященко, господарський – П. В. Дюмін. Робота кожного відділу і товариства в цілому планувалася на рік.

Члени товариства поділялися на дійсних, довічних і членів-співробітників. Як видно зі Статуту, кошти організації склалися з членських внесків, пожертвувань, зборів від вечорів, концертів, вистав, читань, влаштовуваних Товариством, від продажу українських видань, різноманітних дрібних виробів, вишивок, від відсотків із капіталів і прибутків. Значні матеріальні пожертвування на користь Миколаївської “Просвіти” робила родина Аркасів зі своїх власних, суттєво збіднених грошових статків.

У роботі “Просвіти” брали участь такі відомі на той час у місті люди, як Ф. Т. Камінський, Г. Ф. Манілов, М. П. Милевський, М. О. Гедройц. Членами цього товариства були викладачі шкіл, гімназій, чиновники і робітники торговельного порту, гласні міської думи, лікарі, торговці, промисловики, землевласники, військові чини та ін.

Товариство, і перш за все в особі самого М. М. Аркаса, провадило велику лекційну діяльність. Протягом 1907-1908 рр. у залі “Просвіти” М. М. Аркас прочитав реферативний курс з 14 лекцій з історії України, потім його було прочитано і в театрі перед виставами. У 1908 р. для громадськості Миколаєва він читав безкоштовні лекції про життя і діяльність І. П. Котляревського, М. К. Заньковецької, І. К. Карпенка-Карого, П. І. Ніщинського, М. П. Драгоманова, Б. М. Хмельницького. Як і інші члени Товариства, за допомогою лекцій та власних видань ґрунтовно доносив до місцевого люду знання про Запорозьку і Задунайську Січі, Чорноморське, Азовське, Бузьке і Кубанське козацтва.

З перших днів існування Товариства при ньому виникли аматорська вокальна трупа, хор і драматичний гурток.

Рада “Просвіти”, особисто М. М. Аркас вели жваве листування з багатьма “просвітами” України та за її межами, з відомими діячами української літератури, мистецтва і театру. Уже в перші дні діяльності “Просвіти” в 1907 р. в Миколаєві її рада повідомила раніше утворені товариства в Одесі, Києві, Полтаві, Чернігові, Житомирі, Кам’янці-Подільському, Катеринославі, Катеринодарі та в інших містах про своє створення та початок діяльності.

Одним з важливих напрямків діяльності Миколаївської “Просвіти” стало благодійництво. У 1907 р. Товариство зі своїх коштів установило дві стипендії імені Т. Г. Шевченка та виділило кошти на створення фонду допомоги безробітним українцям.

Таким чином, є підстави стверджувати, що М. М. Аркас був основним генератором ідей, меценатом і рушієм Миколаївської “Просвіти”. Він згуртував навколо себе енергійних, кмітливих і підприємливих, національно свідомих українців і не українців, які співчували і ждали працювати на українство, його інтереси. А величезну організаційну роботу в “Просвіти” добровільно узяв сам на себе. Примітними для миколаївських просвітян та їх вельми авторитетного голови були непогасиме прагнення зберегти історичну пам’ять українського народу, їх незборима віра у щасливу долю України, постійна готовність прислужитись Вітчизні.

Багатюща спадщина Миколи Миколайовича Аркаса, його життя, творчість та діяльність – яскравий зразок невтомного служіння своєму народові, на благо світової науки і культури. Отож нехай ця славетна, велична і безсмертна спадщина, його невмирущі ідеї і надалі слугують практичній реалізації утвердженню української національної ідеї, серцевиною якої, її основою була, є і завжди буде Соборна Українська держава в наступному поступі в сім’ї народів усієї планети, світовій співдружності вільних, щасливих і дружних землях.

Джерела та література

1. Держархів Львівської обл., ф. 298, оп. 1, спр. 2, арк. 4.
2. Держархів Львівської обл., ф. 298, оп. 1, спр. 3, арк. 22.
3. Держархів Львівської обл., ф. 298, оп. 1, спр. 4, арк. 7.
4. Держархів Миколаївської обл., ф. 206, оп. 1, спр. 6, 28, 30; оп. 2, спр. 17; ф. 468, оп. 1, спр. 2, 14, 23.
5. Миколаївський обласний державний музей. Д – 4249; Д – 3561.
6. Держархів Миколаївської обл., ф. 206, оп. 1, спр. 3, арк. 24; оп. 1, спр. 6, арк. 160.
7. ДАМО, ф. 206, оп. 1, спр. 6, арк. 160.
8. Ляшук Ю. А. Історіографія Миколи Миколайовича Аркаса в контексті життєпису творчості та діяльності / Ю. А. Ляшук, В. П. Шкварець; за ред. В. П. Шкварця. – Миколаїв: Іліон, 2012. – 145 с.

Радионова Ю. А. Общественная деятельность М. М. Аркаса в историографическом контексте

На основани изучения архивных источников определены тенденции и направления разносторонней общественной деятельности выдающегося украинского деятеля, историка, композитора и основателя Николаевского общества “Просвіта” Николая Николаевича Аркаса. Отражены формы, содержание и особенности его общественной работы в историографическом контексте на базе динамического развития и утверждения украинской культурной среды. Автором показаны основные этапы изучения поставленной проблемы в отечественной историографии и внушительный вклад Н.Н. Аркаса в развитие просветительского движения в Николаеве.

Ключевые слова: Николай Николаевич Аркас, “Просвіта”, Николаев, “Общество сторонников украинской литературы, науки и искусства в Львове”.

Radionova Yu. A. Public activity of M. M. Arkas in historiography direction

The trends and the directions of versatile social work of an outstanding Ukrainian figure, historian, composer and the founder of Mykolaiv "Prosvita" association Mykolay Mykolayevich Arkas are determined on the basis of studying of archival sources. The forms, contents and peculiarities are represented in historiographic context on the basis of dynamic development and consolidation of ukrainian cultural environment. Author is roti the basic stages of study of the put question in Ukrainian historiography and ponderable payment of M. M. Arkas in development of elucidative motion in Mykolaiv.

Keywords: Mykolay Mykolayevich Arkas, "Prosvita", Mykolaiv, "Society of supporters of Ukrainian literature, science and art in Lviv".

УДК 94(470+571)"19/20"

З. В. Священко

ПРОУРЯДОВІ АГРАРНІ ІНІЦІАТИВИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У 1901–1906 рр. В ОЦІНЦІ ДОСЛІДНИКІВ ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізовані погляди дослідників початку ХХ ст. на аграрну проблему в Російській імперії у 1901 – 1906 рр. Наголос зроблений на питанні проурядових аграрних ініціатив. Звертається увага на праці присвячені різним аспектам історії селянства. Зазначається, що є достатньо підстав говорити про те, що історіографії початку ХХ ст. був властивий плюралізм думок. Незважаючи на цензуру, тогочасні автори не без негативних для себе наслідків критично висловлювалися на адресу аграрної політики властей.

Ключові слова: аграрне питання, Російська імперія, аграрні ініціативи, історіографія початку ХХ ст.

На нинішньому етапі розвитку української історичної науки все актуальніше постає питання історіографічного осмислення історії селянства, особливо початку ХХ ст. – коли загострилися аграрні і соціальні відносини, відбувався пошук моделей селянських реформ, а общинне право вступало в суперечність з ринковою економікою.

У широкому історіографічному полі двох останніх десятиліть відбувається реабілітація дореволюційної селянознавчої історичної думки через уважне ставлення до її інформаційних можливостей. Вважаємо, що на початку ХХ ст. в історіографії з обраної нами теми було закладено підвалини та сформовано традиції для подальшого її науково-історичного осмислення. Науковий доробок цього періоду, попри всі його недоліки, цінний, по-перше, тим, що він містить цікаву інформацію стосовно проурядових аграрних ініціатив у Російській імперії на початку ХХ ст., яка не втратила свою актуальність і до тепер. По-друге, без цього фундаменту неможливе цілісне відтворення історіографічного процесу з порушеної нами проблематики. По-третє, без напрацювань початку ХХ ст. складно буде у всій повноті відтворити широкомасштабну картину проурядових аграрних ініціатив у Російській імперії на початку ХХ ст.

У сучасній українській історіографії мають місце історіографічні студії з проурядових аграрних ініціатив у Російській імперії на початку ХХ ст. Зокрема, В. Дубінський звернув увагу на висвітлення аграрного питання кінця ХІХ – початку ХХ ст. в працях радянських авторів [1]. В. Гоцуляк проаналізував зміст сучасних вітчизняних досліджень, присвячених вивченню Століпінської аграрної реформи [2; 3]. Але історіографічних студій присвячених аналізу поглядів дослідників початку ХХ ст. на аграрну проблему в Російській імперії у 1901 – 1906 рр. недостатньо.

Мета даної роботи полягає в систематизованому аналізі проблеми проурядових аграрних ініціатив в Російській імперії у 1901 – 1906 рр. в баченнях науковців початку ХХ ст. Основним джерелом даного дослідження послужили праці дослідників початку ХХ ст.

Початок ХХ ст. збігається у часі з початком роботи урядових комісій з вивчення соціально-економічного становища селянства Російської імперії ("Особлива нарада з потреб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів", "Редакційна комісія Міністерства внутрішніх справ", "Комісія Центру", "комісія Особливої наради О. Оболенського" та ін.), напрацювання проурядових ініціатив. Саме тоді з'являються перші спроби осмислення тих проурядових аграрних ініціатив, що мали місце у Російській імперії упродовж 1901 – 1906 рр., а також критики їхніх авторів. Аналіз опрацьованої нами історіографічної спадщини дозволяє пальму першості у вивченні проурядових ініціатив у Російській імперії упродовж 1901 – 1906 рр. віддати Г. Євреїнову та С. Прокоповичу. У Санкт-Петербурзі у 1904 р. було оприлюднено творчий доробок Г. Євреїнова, що стосувався розгляду селянського питання Редакційною комісією Міністерства внутрішніх справ [4, с. 17]. У невеликій за обсягом, але змістовній публікації її автором проаналізовано завдання, що стояли перед Редакційною комісією напередодні її відкриття, очікування громадськості від її діяльності, інтерпретація членами цієї установи соціально-економічного та правового становища селян, а також пропозиції щодо його покращення. Зважаючи на тогочасну цензуру, Г. Євреїнову вдалося виявити і написати про слабкі місця законопроекту Редакційної комісії, про ті суперечності, що містилися у його змісті. Лейтмотивом публікації є суцільна критика результатів діяльності Редакційної комісії. У висновку цей автор відверто написав: "Проекти Редакційної комісії не вирішують селянського питання. Воно вирішиться лише проведенням великої реформи ... звільненням селян від усіх обмежень їх особистої свободи, що до цих пір зберігаються, наданням їм повної рівноправності з людьми інших станів держави" [4, с. 17].